

Journal of Comparative Literature
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 12, No. 22, Summer 2020

**Comparative Examination of Resistance Themes in Poems by
Shafiq Habib and Salman Harati ***

Razieh karamad¹
Dr.Hosein shamsabadi²
Dr.seyyed Mahdi norikeyzegani³

1.Introduction

Given the specific conditions of Iran and Palestine, resistance is prominently manifested in the literature and poetry of both nations. Despite having different individual and spiritual characteristics, as an Iranian and a Palestinian poet, Salman Harati and Shafiq Habib have had mutual social and literary experiences; they have both witnessed tyranny and war looming over their nations, hence reflecting upon the resistance literature in their poems. Analysis of their poems can be an effective step towards portraying the state of the suffered people of their nations that is painted through poetry. In addition, one could become familiar with religious, social, and cultural commonalities of both countries through poetry. The present study was conducted with the purpose of examining the common

---

*Date received: 18/09/2019

Date accepted: 20/07/2020

¹ - Ph.d.MA Student of Arabic Language and Literature, Hakim Sabzevari University. razieh.k81@gmail.com .

² - Associate Professor, Arabic Language and Literature, Hakim Sabzevari University. drshamsabadikaramad@yahoo.com)

³ - Assistant Professor of Arabic Language and Literature, Hakim Sabzevari University. sm.nori@hsu.ac.ir

resistance themes in poems by Shafiq Habib and Salman Harati; it is also attempted to identify similarities and differences between how these themes are reflected. The hypothesis of the study is that since both poets have experienced relatively same conditions in their country, they have adopted a similar approach in their poetry. However, individual, spiritual, and social dimensions of the lives of both poets have also affected their expression of their thoughts and emotions, resulting in a number of differences and similarities in their poems.

2.Methodology

The present study was conducted using the comparative method based upon the American School, through the approach of authenticity of similarity. This school considers literary communications and effects as one of the major research backgrounds in comparative literature, albeit through a more extensive perspective. Accordingly, finding historical evidence and positivist evidence is not insisted upon while it is acceptable that certain similarities between works of literature stems from the common spirit of all humans. Such comparison is carried out descriptively, using content analysis; first, the themes of resistance literature are laid out in brief followed by an extensive description of said themes in poems by Salman Harati and Shafiq Habib. Ultimately, themes are processed so as to point out the similarities and differences between the two poets.

3.Discussion

Both Shafiq Habib and Salman Harati are in love with their countries with an intertwined sense of religiosity and nationalism. Salman has expressed love for country through nature and spirituality while Shafiq has done so using hopes,

wishes, and sense of alienation. In addition to addressing the states of their own people, both poets have offered a breath of hope; accordingly, some of the most highlighted themes of both poets involve giving hope, hope for children, and the emergence of the savior. In this respect, Shafiq has mixed hope with the enemy's threat and humiliation. Salman Harati and Shafiq Habib protest the "don'ts" and the wrongdoings of both foreign and domestic enemies in order to mend and develop the status quo. Shafiq Habib has bravely criticized the Arab rulers and foreign enemies. However, clarity has not always been the direction of these two poets; yet, the political environment and verbal aesthetics have adorned their poetry with symbolic expression to enable them to offer their intended themes to the audience in a suitable manner.

4. Conclusion

The homelands of Shafiq Habib and Salman Harati have always been involved with wars and repelling violation, resulting in the themes of resistance literature to become a main component in their poetry. This inquiry examined themes such as patriotism, hope, criticism and demonstration, and the use of symbols and codes in poems by these two poets. In comparison of their poems in light of resistance themes, a number of significant similarities and differences were found. Certain differences include the type of expressing enthusiasm for the nation, Shafiq's challenging tone in giving hope and his precision in criticizing the leaders of his country and chastising the Arab rulers while these criticisms were not observed in Salman's poems. Shafiq chastises Arab rulers and protests the lack of a unique leader; yet Harati describes Imam Khomeini in a comprehensive manner and introduces him as a powerful leader

for both himself and the nation. Nevertheless, similarities in their poems include love of the country, giving hope to children, awaiting the savior, reformist criticism, protest in line with development and symbolic expression.

Keywords : Resistance Literature, Shafiq Habib, Salman Harati, Resistance, Comparison.

References [In Persian]:

- Amer, N. (2013). *Art and commitment in Shafiq Habib's poetry*. Cairo, Egypt: Shams li-Nashr va a-Alam.
- Ghobadi, H. (2007). *The mirror ritual; the trajectory of changes in symbolization in Iran's culture and Persian literature*. Tehran, Iran: Tarbiat Modarres University Press.
- Habib, Sh. (1976). *The tragedy of the dark century*. Al-Nasira: Al-Hakim. (In Arabic)
- Habib, Sh. (1980). *Flaming paths*. Al-Nasira: Al-Hakim. (In Arabic)
- Habib, Sh. (1981). *Homeland ... and good smell....* Al-Nasira: Al-Hakim. (In Arabic)
- Habib, Sh. (1987). *The sorrows of wandering boats*. Al-Nasira: Al-Hakim. (In Arabic)
- Habib, Sh. (1988). *Blood and birth*. Al-Nasira: Al-Hakim. (In Arabic)
- Habib, Sh. (1992). *May peace be upon you*. Al-Nasira: Al-Hakim. (In Arabic)
- Habib, Sh. (1994). *Oh ..O! the shooters of Acre*. Al-Nasira: Al-Hakim. (In Arabic)
- Habib, Sh. (2001). *A missile in the wild land*. Al-Nasira: Al-Hakim. (In Arabic)

- Habib, Sh. (2005). *I am the perpetrator*. Al-Nasira: Al-Hakim. (In Arabic)
- Habib, Sh. (2017). *What about grapes*. Al-Qods, Palestine: Dar al-Jundi i-Nashr va al-Tozi'. (In Arabic)
- Harati, S. (2008). *The comprehensive collection of poems of Salman Harati*. Tehran, Iran: Daftar Sher Javan.
- Karimi Larimi, R. (2009). *The representation of resistance literature in the poems of Mazandarian poets*. Sari, Iran: Toseh Oom.
- Khademi Koulaie, M. (2006). *The familiar with Shalizar (A research on the life and poems of Salman Harati)*. Sari, Iran: Sheflin.
- Makareminia, A. (2004). *Investigating the poetry of Hoy Defense*. Tehran, Iran: Tarfand.
- Pournamdarian, T. (1985). *Secrecy and secret stories in Persian literature*. Tehran, Iran: Elmi va Farhangi.
- Salehl, M. M. (2015). *The problem of Palestine; its historical background and contemporary development* (S. Golanbari, & -Y. Rezazadeh, Trans.). Tehran, Iran: The Center for International Educations and Researches. (In Arabic)
- Sangari, M. (2001). *Analyzing and investigating poetry literature of Holy defense*. Tehran, Iran: Palizban.
- Sangari, M. (2010). *Holy Defense literature (Theoretical issues and brief introducing literacy types)*. Tehran, Iran: The Foundation for Protecting Works and Proliferating Values of and Holy Defense.
- Shafiei, S. Z. (1994). *The song of strange man (Festschrift of Salman Harati)*. Tehran, Iran: Hozeh Honari.

نشریه ادبیات تطبیقی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال دوازدهم، شماره بیست و دوم، بهار و تابستان ۱۳۹۹

بررسی تطبیقی درون‌مایه‌های پایداری در سروده‌های شفیق حبیب و سلمان هراتی*

راضیه کارآمد (نویسنده مسئول)^۱

دکتر حسین شمس آبادی^۲

دکتر سیده‌هدی نوری کیدقانی^۳

چکیده

در بررسی دست‌نویس‌های متون تورفانی مانوی، به‌واسطه عوامل متعدد، همواره نمی‌توان برای تشخیص معنی کلمات شواهد مکرر و یا محکمی یافت. در این‌گونه موارد، پژوهشگر به‌ناچار برای درک کلام باید معنی و نقش واژه‌های تک‌آمد را بر اساس تحلیل جملات و بافت کلی کلام حدس بزند. گاه برخی از این موارد تا حدی بر اساس شواهد موجود در دیگر زبان‌ها و یا آثار مرتبط، قابل تشخیص است؛ در غیر این صورت، تنها راه ممکن، تکیه بر محور هم‌نشینی کلام خواهد بود. علاوه بر این، گاه کلماتی که مشخصاً «تک‌آمد» به شمار نمی‌آیند همان خصوصیات تک‌آمد را دارند. برای نمونه، معنی و حتی نقش نحوی واژه $pdm'd(g)$ علی‌رغم وجود چند شاهد در پارتی و یک شاهد در فارسیست میانه مانوی، به دلایلی که در این مقاله بدان اشاره شده، همچنان مبهم مانده و این کلمه به نوعی در حکم واژه تک‌آمد است. مقاله حاضر سعی دارد ابهام نحوی و معنایی این کلمه را با تحلیل نقش اجزای متن و تأمل در بافت کلی کلام مرتفع سازد و بر همین اساس، معانی‌ای نظیر نشانده، آراسته، مزین و مانند آن برای این کلمه پیشنهاد می‌گردد.

واژه‌های کلیدی: ادبیات پایداری، شفیق حبیب، سلمان هراتی، مقاومت، مقایسه.

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۹/۰۴/۳۰
razi. k81@gmail.com

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۶/۲۷
نشانی پست الکترونیک نویسنده مسئول:

DOI: 10.22103/jcl.2020.14735.2934

۱. دانشجوی دکترای زبان و ادبیات عرب دانشگاه حکیم سبزواری، ایران.
۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات عرب دانشگاه حکیم سبزواری، ایران.
۳. استادیار گروه زبان و ادبیات عرب دانشگاه حکیم سبزواری، ایران.

۱. مقدمه

ظلم، تجاوز و استبداد، پدیده‌های شومی هستند که روح ملت‌ها را جریحه‌دار می‌کنند و آن‌ها را به مقاومت و مبارزه ضد این پدیده‌های شوم برمی‌انگیزند. در این میان، شاعران با قلم خود بخشی از این مقاومت را در قالب ادبیات رقم می‌زنند. در واقع سروده‌ها و نوشته‌هایی را که موضوع اصلی آن دعوت به مبارزه در برابر متجاوزین باشد، ادبیات پایداری یا مقاومت گویند. جلوه‌ها و مضامین مربوط به مقاومت در ادبیات ملت‌های مختلف ظهور می‌یابد و دو ادبیات کهن و پرسابقه فارسی و عربی نیز از این امر مستثنی نیستند. این نوشتار، به بیان و تطبیق اشعار سلمان هراتی - شاعر ایرانی - و شفیق حبیب - شاعر فلسطینی - می‌پردازد؛ شفیق حبیب در سال ۱۹۴۱م در فلسطین به دنیا آمد. او دیپلم حسابداری و مدرک روزنامه‌گاری و روابط عمومی تحریریه خبر را گرفت و شانزده دیوان شعری دارد. شاعر در سال ۱۹۹۰م مجموعه‌ای شعری به نام «العودة إلى الآتی» را منتشر کرد که به دنبال آن بازداشت شد و به اتهام همکاری با یک سازمان تروریستی و نیز پشتیبانی از انتفاضه و تحریک ضد ارتش اسرائیل محاکمه شد. تألیفاتش در خانه‌اش و کتابخانه‌ها سوزانده شد. وی، این محاکمه و ماجراهای آن را در کتاب «فی قفص الإتهام» بیان و منتشر کرده‌است. شفیق حبیب مسؤولیت «سخنگوی انجمن نویسندگان فلسطینی در اسرائیل» و رئیس کمیته انتشارات این انجمن را عهده دار شد. او، یکی از اعضای اداری سندیکای عمومی ادیبان و انجمن بین‌المللی نویسندگان و ادیبان فلسطینی بود. وی، در روزنامه‌ها و مجله‌های «الانباء»، «کل العرب» و «الاتحاد» یادداشت‌ها و نظراتی را نوشت. او دو برنامه در رادیو ۲۰۰۰، تهیه و اجرا کرد. ایشان هم‌اکنون، در قید حیات هستند و فعالیت‌های ادبی و... را ادامه می‌دهند. (حبیب، ۲۰۱۱: ۹۴-۹۶) سلمان هراتی در سال ۱۳۳۸ در روستای مرزدشت تنکابن مازندران متولد شد و درس‌های ابتدایی را در مرزدشت و متوسطه را در روستای خرم آباد تنکابن سپری کرد. پس از اتمام دوره سربازی در رشته هنر تربیت معلم پذیرفته شد و پس از دو سال، مدرک فوق دیپلم اخذ کرد. وی پس از پایان تحصیلات در یکی از مدارس روستاهای دور لنگرود مشغول تدریس شد. ایشان در سال ۱۳۶۵ زمانی که عازم رفتن به محل کارش بود، در حادثه رانندگی از دنیا رفت. از وی آثاری به جا مانده‌است که برخی از آن‌ها عبارتند از: آب در سماور کهنه، از این ستاره تا آن ستاره و از آسمان سبز. (شفیعی، ۱۳۷۳: ۱۱-۱۳)

این نوشتار، درون‌مایه‌های مشترک پایداری در سروده‌های شفیق حبیب و سلمان هراتی را بررسی و نقاط افتراق و تفاوت بازتاب این درون‌مایه‌ها را بیان می‌کند؛ دلیل‌گزینه‌ش این دو شاعر این است که این دو شاعر تجربه‌های ادبی و اجتماعی مشترکی داشته و جنگ و استبداد را در کشور خود شاهد بوده و آن را به تصویر کشیده‌اند. فرضیه تحقیق این است

که هر دو شاعر به دلیل اینکه شرایط تقریباً یکسانی بر کشورشان حاکم بوده‌است، رویکرد مشابهی در اشعارشان داشته‌اند. البته ویژگی‌های فردی، روحی، شرایط اجتماعی و... زندگی هر دو شاعر در بیان افکار و احساساتشان مؤثر بوده و شباهت‌ها و تفاوت‌هایی را در اشعارشان به وجود آورده‌است.

۱-۲. پیشینه پژوهش

کتاب «قسم به نخل قسم به زیتون» نوشته محبوبه محمدی روزبهرانی و کتاب «در کوچه باغ‌های پرتقال و زخم» از محمد مرادی در مورد تطبیق شعرهای فارسی و عربی مطالبی را ارائه کرده‌اند. در مورد این دو شاعر مورد بحث هم، مقاله و کتاب‌هایی وجود دارد؛ در مورد سلمان هراتی، مقاله‌های گوناگونی نوشته شده‌است که از جمله آنها عبارتند از «بررسی محتوایی و تصویری شعری سلمان هراتی در مجموعه آسمان سبز» از غلامرضا رحمدل (۱۳۸۹) و «تحلیل زیباشناختی ساختار آوایی اشعار سلمان هراتی» از برات محمدی (۱۳۹۵) و «بررسی انتظار به عنوان عنصر پایداری با تکیه بر شعر قیصر امین‌پور و سلمان هراتی» از احمد امیری خراسانی و قاسم صدقیان زاده (۱۳۹۱). پایان‌نامه‌هایی هم در مورد سلمان هراتی نوشته شده‌است که از جمله آنها عبارتند از: پایان‌نامه «بررسی نماد در شعر معاصر با تاکید بر آثار سلمان هراتی، سیدحسن حسینی و طاهره صفارزاده» و... در مورد شفیق حبیب فقط یک کتاب به نام «شفیق حبیب فی مرایا النقد» که توسط گروهی از ناقدین و مؤلفان نوشته شده‌است، کتاب دیگری وجود ندارد. البته به‌طور پراکنده در مجله‌ها و روزنامه‌های عربی، مطالبی در مورد وی به نگارش درآمده و در پایان‌نامه «إضاءات فی الشعر الفلسطینی المعاصر» که نوشته یحیی زکریا الأغا است به بخشی از اشعار شاعر اشاره شده‌است.

۱-۳. ضرورت پژوهش

در جهان کنونی که بسیاری از کشورهای جهان، مورد هجوم و دسیسه‌های کشورهای زورگو و قدرتمند غربی و عربی هستند و ملت‌های مورد تهاجم با فداکاری و رشادت، در مقابل این هجوم ایستادگی می‌کنند و کشته می‌شوند و شاعران و نویسندگان این سرزمین‌ها، واقعیت موجود و احساس خود را نسبت به آن، بیان می‌کنند؛ ضروری است که پژوهشی در مورد بازتاب و تحلیل این موضوع در آثار و اشعار شعرا صورت گیرد تا زمینه را برای رفع هر نوع ظلم و ستمی از جوامع مظلوم فراهم کند. با توجه به اینکه شعرهای سلمان هراتی و شفیق حبیب زایده حوادث و رویدادهای پیرامون دو کشور ایران و فلسطین است، با بررسی اشعار این دو شاعر می‌توان علاوه بر اینکه با اشعار این دو شاعر آشنا شد از مشترکات دینی و فرهنگی و... دو کشور نیز آگاه شد.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. سرزمین

وطن دوستی، امری طبیعی و فراگیر است. شعرا در سروده‌های خود این احساس را منعکس کرده‌اند. سلمان هراتی و شفیق حبیب، در اشعار خود به وطن ابراز عشق کرده‌اند. سلمان، عشق به وطن را با طبیعت و شفیق حبیب، با امید و آرزو درمی‌آمیزد. هردو و البته بیشتر شفیق، عشق به وطن را با اندوه پیوند می‌دهند و آمیزه وطن دوستی و حس ملی و مذهبی، رنگ زیبایی است که اشعار این دو شاعر را مزین کرده‌است. برخلاف سلمان، شفیق حبیب، حس غربت و دوری از وطن را در شعر خود بازتاب داده و سلمان، برای جبهه و سادگی روستا ابراز دل‌تنگی کرده‌است.

۲-۱-۱. وطن دوستی

وطن داری و وطن دوستی مطلوب و امری طبیعی است، زیرا موطن هرکس برایش عزیز است و اگر کسی از آن درگذرد و خانه را به بیگانگان واگذارد، زیانمند و غمگین خواهد شد. در همه جوامع وقتی مردم، نخبگان، ادبا و فضلا برای وطن خویش احساس خطر کنند با تمام توان و اندیشه خود به پا می‌خیزند و اقدام به دفع آن می‌کنند. در این میان شعرا، چنانچه این خواستنی نفیس دچار جنگ و ویرانی شود خاطرشان آزرده می‌شود و از این رنج و اندوه در شعر خود سخن گفته و با بیانی شیوا و زیبا از احساس عشق به وطن دم زده و آن را ستوده‌اند. شفیق حبیب و سلمان هراتی هم، همچون دیگر شعرا، وطن خویش را دوست داشته و زخم عقب ماندگی و جنگ را بر پیکره مقدس وطن خویش برناتافته‌اند؛ سلمان هراتی به وطن خویش ابراز دوستی و ضمن اشاره به مظلومیت وطن، آن را توانمند معرفی می‌کند. وی مرگ در بستر وطن را عین زندگی می‌انگارد: «وطن من! ای تواناترین، مظلوم/ تو را دوست دارم! ای آفتاب شمایل دریادل/ و مرگ در کنار تو زندگی است» (هراتی، ۱۳۸۷: ۱۵) شاعر، گاه وطن دوستی را با طبیعت درهم می‌آمیزد و از آفتاب و دریا سخن می‌گوید و به سادگی آن اشاره می‌کند: «دوست دارم تو را/ آن گونه که عشق را/ دریا را/ آفتاب را/ کی می‌توان از سادگی تو گفت/.../ نه پایون می‌زنم/ و نه پیپ می‌کشم/ مثل تو ساده» (هراتی، ۱۳۸۷: ۱۷)

شفیق حبیب هم عاشق وطن خویش است و آن را عشق بزرگ خود و روح و بدن می‌نامد:

«قل: ماذا أكتبُ يا وطنی؟ یا حبیبی الأکبریا وطنی!!»

(حبیب، ۱۹۸۰: ۳۷)

ترجمه: «ای وطنم بگو: چه بنویسم؟ ای بزرگترین عشق من من ای وطنم»

و در سروده «العشق و الوطن» می‌گوید:

بینی و بینک عشقُ ایها الوطنُ   فالأرضُ أنتَ، و أنتَ الروحُ والبدنُ.
 بینی و بینک آمالُ تشتدُّ بنا   نحو الغدِ الباسمِ الأيامِ، یا وطنُ!!
 (حبیب، ۱۹۸۷: ۷-۱۱)

ترجمه: ای وطن! بین من و تو عشقی بزرگ است و تو زمین و جان و جسم هستی. بین من و تو، آرزوهایی است که ما را به سمت فردا با روزهای خندان به هم محکم پیوند می‌دهد ای وطن! شفیق حبیب، گاه مانند سلمان هراتی غم و اندوه را در عشق به وطن در هم می‌آمیزد.
 البته حجم اندوه آن دو با هم متفاوت است چرا که شفیق حبیب، از آوارگی، بی‌پناهی و غربت هموطنان خویش بیشتر می‌سراید:

وطنی جراحك ملء قلبی   و دموع حزنی فوق هدبی
 و بنوك تحت الشمس أش   لاء تهيم بكل درب . . .
 فی قلبی مأساءً بلادی   فی ثغری تحترق الأشعار
 (حبیب، ۱۹۸۰: ۸-۱۴)

ترجمه: ای وطن من! زخم و جراحت تو دلم را آکنده کرده است و اشک های اندوهم روی مژگانم است و پسران تو در زیر نور خورشید باقیمانده پیکرهایی هستند که در هر راه پراکنده و سرگردانند. در دلم ماتم کشورم برپاست و در دهانم اشعار زبانه می‌کشند.

۲-۱-۲. تلفیق دین و میهن‌پرستی

سلمان هراتی، در شعرهای «دوزخ و درخت گردو»، «از بی‌خطی تا خط مقدم»، «در کوجه‌های گریه و هیچ» و «پاسخ یک نامه» و... به موضوع وطن اشاره دارد. ایشان در توصیف وطن و عشق به آن، مظاهر دینی و ملی را در هم می‌آمیزد. وی، با کاربری عباراتی چون «چشم انداز روشن خدا، بهشت زهرا، پوریای ولی، در دورهای کویر طوس و... این آمیزه را به منصفه ظهور می‌رساند. شفیق حبیب هم، مانند سلمان در ابراز عشق به وطن، حس دینی را آمیخته می‌کند؛ «عشق الله، مهد المسیح و...» بیانگر این حس هستند. شفیق، عشق به وطن را چون عشق به الله می‌داند: «وطنٌ یعششُ فی ضلوعك/ نبض قلبك/ كان عشقُ الله/ و الوطنُ المصادرُ فی دهالیز القصابه..» (حبیب، ۱۹۹۴: ۲۳)
 ترجمه: وطنی که در در قفسه سینه تو تپش قلب تو را مأوی می‌دهد عشق خدا بود و وطن مصادره شده در دالان‌های سنگدلی»

و همچنین می‌گوید: «یا وطنی!! فی قلبی الدّامی تسکنُ مثل الله/ فأنت البدء.../ و أنت الحاضر.../ أنت الآتی.../ أنت الخالدُ کلّ زمان» (حبیب، ۱۹۸۷: ۳۸)
 ترجمه: ای وطن من! در دل خونینم چون خدا سکونت داری تو سرآغاز، اکنون و آینده‌ای تو همیشه پاینده‌ای.

شفیق، وطن را «مهد مسیح» می‌نامد و اینگونه حس دینی‌اش را در وطن‌دوستی خویش آشکار می‌کند: «أعودُ إليك يا مهدَ المسيح» (حیب، ۱۹۸۱: ۱۷) استعمال کلماتی چون «الله، خدا، بهشت زهرا، المسيح و...» نمودی از آئین دو شاعر است که گرایش شفیق به دین مسیح و سلمان، به اسلام را نشان می‌دهد و همچنین عمق و ژرفای وطن‌دوستی الهی، خردورزانه و آگاهانه آنها را تبیین می‌کند.

۲-۱-۳. اشتیاق بازگشت به سرزمین

وطن و سرزمین برای شاعر مهم و محبوب است؛ وطن، محلی است که خاطره‌های کودکی، عشق‌ورزی‌های جوانی و دوران سالخوردگی را تداعی می‌کند. از این‌رو وقتی که شعرا، دور از وطن بوده‌اند با ذکر و یادآوری خاطراتی که در آنجا تجربه کرده‌اند، بذر غم بر شعر خویش پاشیده و مخاطب شعر خویش را در احساسی مشترک با خود همراه کرده و با تصویرآفرینی واژه‌ها، زیبایی‌ها و جلوه‌های وطن را در شعر خویش منعکس کرده‌اند. در این عرصه، نوع دلتنگی دو شاعر برای وطن متفاوت است؛ دلتنگی سلمان یک دلتنگی معنوی و روحانی است و دلتنگی شفیق از نوع واقعی و گویا حاصل دوری و ندیدن زادگاه و وطن محبوبش است؛ سلمان، گویا در وطن خویش غریب است. او، برای جبهه، صفا و سادگی روستا اظهار دلتنگی می‌کند: «دلم برای جبهه تنگ شده‌است/ چقدر جاده‌های هموار کسالت‌آورند/ از یکنواختی دیوارها دلم می‌گیرد/ می‌خواهم بر اوج بلندترین صخره بنشینم/ آن بالا به آسمان نزدیک‌ترم» (هراتی، ۱۳۸۷: ۸۴) ایشان، با توجه با این‌که، دوری از وطن و زندان را در عمر کوتاه خود تجربه نکرده‌است، شعر وی از نظر این مضمون با شفیق که این دو حادثه را تجربه کرده‌است تفاوت قابل ملاحظه‌ای دارد؛ شفیق حیب، از اشتیاق به وطن و نقش بستن تصویر آن در دلش و دلتنگی‌اش برای روستایش دم می‌زند و ادعا می‌کند چنانچه روستایش از این شور و شوق آتشین آگاهی یابد قطعاً از او عذرخواهی می‌کند. یا شاعر گویا آنقدر خود را دور از وطن محبوب خویش احساس می‌کند که گویا چیزی نمانده همه چیز را در مورد وطن به فراموشی بسپارد. به عنوان مثال در این بیت، شاعر، اینگونه اشتیاق خود را برای وطن اعلام می‌کند:

تهفو إليك النفس يا وطن التقي هذا فؤادی منزل و جناح

(حیب، ۱۹۹۲: ۹۰)

ترجمه: ای وطن پارسایان! جان از برای تو مشتاق و تشنه است و این دل من جایگاه و پر پرواز است. یا در این بیت ادعا می‌کند شعله دلتنگی و اندوه وی آنقدر زیاد است که حتی زادگاهش از دانستن آن درد و اشتیاق، لب به عذرخواهی خواهد گشود:

يا قريتي لو تعلمين تحرقني لعذرتني، فالشوق منبع دائی

(حیب، ۱۹۷۶: ۱۱۲)

ترجمه: ای روستای من اگر شعله عشق آتشینم را می‌دانستی عذر مرا می‌پذیرفتی، این اشتیاق سرمنشأ درد من است.

شاعر، دوری و خارج از وطن زیستن را آنقدر طولانی تصور می‌کند که گویا این مسأله باعث شده وی، اسم و رسم خویش را از خاطر ببرد: «كَدْتُ أُنْسِي مَوْتَ أَرْضِي... / وَ صَهِيلَ الْخَيْلِ فِي سَهْلِ الْمَضَاهِ / كَدْتُ أُنْسِي فَارَسًا / يَأْتِي مِنَ الْأَلَامِ / كِي يَفْدِي حِيَاضَهُ / كَدْتُ أُنْسِي أَسْمِي... وَ رَسْمِي / وَ جَذُورِي... وَ قُبُورِي..» (حبیب، ۱۹۹۴: ۱۶)

ترجمه: چیزی نمانده مرگ و وطنم را از یاد ببرم و شیئهٔ اسب در دشت تفتیده. نزدیک است به فراموشی بسپارم شهبواری که از آنسوی دردها می‌آید که برای حرمش فدا شود چیزی نمانده به فراموشی بسپارم اسم و رسم و ریشه و مردگان خفته در قبور سرزمینم را.

۲-۲. امید

القای امید به آینده، یکی از پررنگ‌ترین مضامین اشعار شفیق و سلمان است که در این مضمون، امید به کودکان را هم گنجانده‌اند. البته، شفیق، ضمن القای امید، به تهدید و تحقیر دشمن هم می‌پردازد. هردو شاعر، امید و انتظار را با هم پیوند می‌دهند و با وجود تفاوت دین و مذهب، ظهور منجی را برای پایان دادن به ظلم و ستم انتظار می‌کشند.

۲-۲-۱. القای امید

این دو شاعر در دوره و سرزمینی، اشعارشان را سروده‌اند که کشور و مردم نجیب سرزمینشان درگیر جنگ و دفع تجاوز بوده و هستند. به خاطر همین موضوع، نوید امید به رهایی، آرامش، آسایش و... را به عنوان رسالت بر خود فرض دانسته‌اند. البته انعکاس امید آنها با یکدیگر تفاوت و شباهت‌های خاص خود را دارد؛ سلمان، امید را با کودکان و معنویت در هم می‌آمیزد و شفیق، علاوه بر امید به کودکان، ضمن تزیین امید، به تحقیر و تهدید دشمن می‌پردازد. نگاه معنوی به موضوعات اجتماعی باعث شده که شعر سلمان سرشار از امید و بشارت باشد. وی در «یک چمن داغ» این مفهوم را با نوید دادن آینده‌ای روشن به مردم ارائه کرده‌است و در شعر «پرندگان می‌آیند» از مردم ناامید انتقاد می‌کند و کودکان را سازندگان آیندهٔ درخشان معرفی می‌کند: «در خیابان کسانی هستند که به آدم نگرانی تعارف می‌کنند... / کودکانی که مسیر بهار را تعیین می‌کنند... / تحقق آفتاب حتمی است / پرندگان می‌آیند.» (هراتی، ۱۳۸۷: ۲۳۹-۲۴۱) شفیق حبیب هم بر این عقیده است که شب ستم دیری نباید که با طلوع خورشید پایان پذیرد و مردم غریو شادی و امید سر می‌دهند:

هذي القيود لسوف تنصهرُ	«الليل مهما طال حالكة
وهنا هدير العصف نتظر	شعبي بزوغ الشمس موعده
(حبیب، ۱۹۸۱: ۴۰)	

ترجمه: شب هر اندازه به درازا بینجامد و تاریکیش به اوج رسد به یقین این غل و زنجیرها روزی ذوب خواهند شد و وعده گاه مَلت من طلوع خورشید است و ما خود در اینجا صدای طوفان را انتظار می کشیم. او بر این عقیده است که ماندگاری حال پریشان مَلت محال می نماید: «ما خُلِقَ الدَّمْعُ لشعب/ تحدوه الآمال../ للصبح الآتی رَغَمَ ظلامِ اللیل/ و رَغَمَ مشاریع الأندال../ ذکری من أعماقی تصرخ: «إن دوام الحال مُحال..» (حبیب، ۱۹۸۸: ۵۴)

ترجمه: اشک برای ملتی که امید و آرزوها او را به سوی صبح پیش رو با وجود تاریکی شب و طرح و برنامه های فرومایگان سوق می دهد، خلق نشده. خاطره ای از اعماق وجودم فریاد برمی آورد که دوام اکنون محال است.

شفیق حبیب هم، همچون سلمان هراتی فردایی روشن و خوب را برای وطن ترسیم می کند:

«مهما يطولُ سوادُ اللیل یا وطنی!
یا أمّتی انتصبی فی الکرب واصطبری!!»
فالنصرُ للحقّ، لا للظلم و الکفر
(حبیب، ۱۹۹۴: ۹۱)

ترجمه: ای وطن من! هر چقدر تاریکی شب طول بکشد، پیروزی از آن حق و حقیقت است نه از برای ستم و کفر. خدا بزرگ است. نیزه و سلاح پدرم خم نشده. ای امّت من! در رنج و اندوه، قد برافراز و صبوری کن.

به نظر می رسد وجه تمایزی که این بخش از سروده های دو شاعر دارد این است که گاهی، شفیق حبیب در القای امید، زبانش، لحن تحدی و تهدید دشمن به خود می گیرد؛ شاید به خاطر اینکه گرچه امید و اعتقاد به مبارزه تا پای جان برای رهایی و دفع تجاوز دشمن، در شعر مقاومت دو سرزمین (ایران و فلسطین) انعکاس یکسان دارد ولی وجه تمایز در نوع مبارزه است. فلسطین دارای یک نیروی نظامی سازمان یافته با ساز و برگ جنگی تمام عیار نیست؛ در نبرد علیه اشغالگران، تمامی مردم شرکت می کنند و با دستان خالی به جنگ تانک ها می روند و شاید این رویارویی مستقیم و نزدیک، روح حمیت، تحدی، تهدید و... را بیشتر شعله ور می کند. مانند این عبارات که مفهوم امید را با تضعیف و تهدید دشمن درهم می آمیزد: «لست أستجدی سراپک/ سوف أکسو قادم الأیام خضره/ إن فی أعماق أعماقی لثوره/ تزرع المستقبل القادم نُصره/ أیها الوطواط، خفاش اللیالی/ حزمه النور علی عینیک جمره.../.../ لن یطول اللیل فی شرقی/ فلأیام دوره...» (حبیب، ۱۹۷۶: ۱۲ و ۱۳)

ترجمه: سراپت را نمی خواهم تن پوش روزهای سبز آینده را خواهم پوشید در ژرفای درونم انقلابی است که به آینده پیش رو خرمی می بخشد. ای خفاش! خفاش شبها! دسته روشنایی بر روی چشمانت اخگری ساخته است... شب در شرق طولانی نخواهد بود که روزها هم نصیبی دارند.

شاعر نوید می‌دهد که علی‌رغم وجود دشمنان و متجاوزان، سپیده‌رهای نزدیک است و دست متجاوز و زندانبان قطع خواهد شد: «ظلامُ الليل لن يمتدَّ والأحزانُ/ فأنَّ الفجرَ فی بابی یزغردُ/ رغم أصوات الكلاب/ و قهقهات البوم و الغربان/ سأبترها يدُ الباغی،/ يدُ المحتلِّ و السَّجانِ...» (حبیب، ۱۹۸۴: ۳۴)

ترجمه: تاریکی شب و اندوه‌ها طول نخواهد کشید سپیده‌دم پشت در من هلهله می‌کند علی‌رغم صداهای سگ‌ها و قهقهه‌های جغد و کلاغ‌ها. دست متجاوز، اشغالگر و زندانبان را خواهم برید.

۲-۲-۲. تلفیق امید و انتظار

وجه زیبای اشعار این دو شاعر این است که هر دو شاعر، امید به آینده را با مفهوم انتظار و ظهور منجی پیوند می‌دهند. این امید و انتظار در جوامع درگیر جنگ ضروری به نظر می‌رسد به خاطر این که یأس و احساس شکست، تلاش برای پیروزی و تلاش را کم‌فروغ نکند. البته با توجه به تفاوت مذهب و... که بین دو کشور وجود دارد، شکل انتظار و نوع منجی بایکدیگر تفاوت دارد. فضای جنگ‌زده ایران در جنگ تحمیلی و فلسطین اشغال‌شده معاصر، شعرای این دو سرزمین را برآن داشته از جور و بیداد، فریاد دادخواهی و استغاثه برآوردند و ظهور یک منجی را به انتظار بنشینند؛ سلمان هراتی، ظهور منجی را چون بهار باطراوتی می‌داند که پس از زمستان زورگویی ابرقدرتها از راه خواهد رسید. او، امام زمان (ع) را دلیل جنبش زمین می‌داند و به فجر قسم می‌خورد که تا طلوع عدالت، ظالمان روزگار را از صفحه هستی محو نماید. همچنین ایشان در این باره می‌گوید: «من ردپای فروردین را دیده‌ام/ بر شانه‌های برفی تو می‌رفت/ و اکنون در فکر پرنده‌ای هستم/ که از آسمان سبز می‌آید» (هراتی، ۱۳۸۷: ۲۲۹ و ۲۳۰) شفیق حبیب هم در سروده «یسوعُ بن الأنسان» مسیح را «رسولُ السَّلام» خطاب می‌کند و رهایی از ظلمت را از این پیامبر صلح انتظار می‌کشد:

سیدَ الكونِ!! یا رسولَ السَّلامِ
جئتُ بالثَّورِ فی عَصورِ الظَّلامِ
(حبیب، ۲۰۰۵: ۷۷)

ترجمه: ای سرور هستی ای پیامبر صلح در روزگار تاریکی روشنایی آوردی.

همچنین در شعری دیگر، پس از اینکه پیامبران را خطاب می‌کند اشاره می‌کند که ما منتظر برقراری صلح، توسط یک رهایی‌بخش، پس از غیبتش هستیم.

یا أنبیاءَ اللهُ!! اِنِّی ریشةٌ
فِی الرِّیحِ.. اِنِّی زورقٌ بعباب...
اِنَّا لمنتظرونَ فارسنا الذی
سیدقُ بابَ السَّلمِ بعدَ غیاب..

(حبیب، ۲۰۰۵: ۱۷)

ترجمه: ای پیامبر خدا من پری در پنجه باد هستم من قایقی گرفتار موجم. ما شهبازی را انتظار می‌کشیم که در صلح را پس از غیبت خواهد کوبید.

۲-۳. انتقاد و اعتراض

شاعر پایداری به زمان خود، آگاه است. او به نیایدها اعتراض می‌کند و در آثار خود، از فراموش کردن دلاوری‌های شهیدان، بی‌اعتنایی نسبت به محرومان جامعه، رها کردن اصالت و هویت جامعه، از بین رفتن ارزش‌های شایسته و... انتقاد می‌کند. در راستای همین عملکرد شاعر مقاومت، این دو شاعر، از وضعیت نامطلوب حاکم بر مردم وطن خویش، اعلام ناراضی کرده‌اند و لحنشان بیشتر رنگ تحریک برای ترمیم و تغییر وضع موجود است. هردو، نسبت به کم‌رنگ شدن ارزش‌ها هشدار می‌دهند و شفیق با لحن تند و سرزنش‌گونه مردم خویش را به آگاهی و بیداری فرا می‌خواند. شفیق حبیب و سلمان هراتی، به اعمال نادرست دشمنان خارجی و داخلی اعتراض کرده‌اند. در این زمینه، شفیق با لحن صریح و بی‌پروا، حاکمان عرب و دشمنان خارجی را آماج انتقاد و اعتراض خود قرار می‌دهد.

۲-۳-۱. نقد و سرزنش حاکمان

تشکیل اسرائیل در سال ۱۹۴۸ و اشغال ۷۷ درصد از سرزمین‌های فلسطین، عدم هماهنگی رهبران فلسطین و بی‌تدبیری آنها (صالح، ۱۳۹۴: ۲۶۸ و ۸۷)، جنگ و... در فلسطین و همچنین استبداد، ساواک و... در دوران پهلوی و جنگ تحمیلی در ایران باعث شده تا شاعر مقاومت، با مشاهده خفقان، استبداد و جنگ در جامعه، برای آگاه کردن مردم راهی بهتر از شعر نیابد و با صراحت به حاکمان نالایق، خائنین، دشمنان و... بتازد و مردم را برای کسب آزادی و پیروزی، به انقلاب و مبارزه دعوت کند؛ شفیق حبیب و سلمان هراتی هردو، حکمرانان ظالم را در اشعار خود مذمت کرده‌اند؛ سلمان، بیشتر به دشمنان خارجی اشاره دارد چرا که او، دوران جوانی و شعرسرودن خود را پس از انقلاب و در دوران جنگ تحمیلی سپری کرده‌است که حاکم و رهبر جامعه، مورد اقبال وی و مردم بوده است. بنابراین کمتر از شفیق به حاکم و دشمنان داخلی اشاره دارد. اما شفیق، بی‌تفاوتی و دنباله‌روی سران عرب از سیاست‌های غرب طرفدار اسرائیل و امریکا را ترسیم می‌کند و از فقدان رهبری یکتا اعتراض دارد این در حالی است که هراتی ضمن ارائه الگویی جامع از رهبری امام خمینی (ره)، ایشان را مقتدایی توانمند و ملجأ خود و ملت می‌داند.

شفیق، هم حاکمان عرب و هم کشورهای اروپایی را در وضعیت نامطلوب کشور، سهیم می‌داند. وی، در این موضوع صریح‌تر و بی‌پروا تر عمل کرده‌است. شاعر، سردمداران عرب و مسؤولان را در ایجاد نابسامانی‌ها مقصر می‌داند و می‌گوید: «نَعْقُوا...» (الاهداء: إلى القيادات العربية الهلالية) «عربی أنت... / بلا شفتین / بلا عینین / بلا اذنین... / عربی منبوذ / من قمه رأسک / حتی أخصاص القدمین... / مسحوق یا قومی !!! / تحت الرجلین...» (حبیب، ۲۰۱۱: ۶۵-۶۷)

ترجمه: فریاد برآوردند» (هدیه: به رهبران ژله‌ای عرب) تو عربی بدون لب، چشم، گوش. عربی منفور، از بالای سرت تا کف پایت... ای قوم من پودر و خردشده هستی‌د زیر پاها.
 بر خلاف شفیق، سلمان، رهبر جامعه خویش را مایه امید و فتح می‌داند. او، در شعر «تاکومه‌های آبی دریا» ابراز امیدواری می‌کند که «به کمک پالیزبان فتح (رهبر)، در مقابل یورش شب (ظلم و خفقان) مقاومت و ایستادگی نماید تا نیلوفر امید و ظفر دوباره در مردم زنده شود.» (کریمی لاریمی، ۱۳۸۸: ۲۲۶)

شفیق علاوه بر رهبران و حکام عرب، دشمنان خارجی را هم در وضعیت به وجود آمده مقصر می‌داند. او، بوش را به عنوان دشمن خطاب می‌کند و می‌گوید:

یا بوش!! إن جوعتَ أظ   فالأُ تفجّرَ بی عدائی
 (حبیب، ۱۹۹۲: ۱۰۱)

ترجمه: ای بوش! اگر کودکانی را گرسنه نگاه داری دشمنی مرا به اوج می‌رسانی.
 شاعر غرب را دشمن ملت خویش قلمداد می‌کند و با لحنی تمسخرآلود در مورد آن سخن می‌گوید: «قادر و الله/ قادر یا ایها العالم قادر/ أن أکیل الصاع صاعین و أكثر.../ أن أقاتل.../ أن أحیل الـکون برکاتنا... مقابر،/ قادر أن أزرع العالم سلماً،/ أطبع السیف مناجل.../ ایها الغرب المحلی بالقنابل،/ إن أعوانک فی شرقی تناهل/ إن تیاری لثائر.../ من یخالف سورہ التیار جاهل/ ایها الغرب الذی أشبعنتی يوماً/ فتاتاً من موائد.../ ایها الغرب الذی أسقی صغاری/ السم لا شهد المعاهد.../ ایها الغرب المغامر.../ بالمصائر.../ إن بترولی ینابیع الحیاه،/ إن بترولی شرابین تسافر» (حبیب، ۱۹۷۶: ۱۴-۱۶)

ترجمه: به خدا سوگند می‌توانم ای مردم جهان می‌توانم می‌توانم یک پیمانانه را دو پیمانانه یا بیشتر برگردانم من می‌جنگم که جهان را به آتشفشانی و گورستان بدل کنم. می‌توانم در جهان صلح بکارم و شمشیر را به داس‌ها بدل کنم. ای غرب آراسته به بمب‌ها! یاران تو در شرق، کودن و تنبل هستند. موج من انقلابی عصیانگر است. هر کس بر خلاف اوج و قدرت موج باشد نادان است. ای غرب! که روزی مرا با باقی‌مانده سفره‌ها سیر کردی. ای غرب! که بچه‌هایم را با سم نه با عسل معهود سیراب کردی. ای غرب! بر سرنوشت‌ها قمار می‌کنی نفت من سرچشمه‌های زندگی است نفت من شاهراه‌هایی است که سفر می‌کنی. برخلاف صراحت شفیق، سلمان، برای اشاره به حکام ظالم و اعمالشان به بیان نمادین توسل می‌جوید و از صراحت پرهیز می‌کند. مانند این شعر: «در روزگار جسارت مرداب/ و گستاخی قارچ‌های مسموم/ طوفان آخرین/ که برگستره خاک خواهد گذشت» (هراتی، ۱۳۸۸: ۲۲) منظور شاعر از «جسارت مرداب» کنایه از حکومت حاکمان فاسد و ظالم بر زمین است و منظور از «گستاخی قارچ‌های مسموم» کنایه از هتک حرمت به مقدسات اسلامی توسط برخی از فرقه‌های ضاله است. وی در سروده «دنیا در باتلاق تقلب» هم با عبارتهایی همچون «ماهواره‌های دروغ‌پرداز» و «کفتربازان سیاست‌پیشه» به حکام ظالم

جهانی اشاره می‌کند و در انتهای همین سروده، در دیدی وسیع‌تر از سیاستمداران جهانی و سازمان ملل انتقاد می‌کند.

۲-۳-۲. نارضایتی از وضع موجود

یکی از مضامین اصلی شعر مقاومت، انتقاد نسبت به وضعیّت ناهنجار است. شفیق حبیب و سلمان هراتی، به عنوان شاعرانی آگاه و منتقد، به وضعیّت مردم و جامعه خویش آگاهی داشته و از کاستی‌ها، مصائب و مشکلات آن‌ها انتقاد کرده‌اند؛ سلمان هراتی، با زبانی کنایه‌آمیز، مواضع خود را نسبت به نابرابری‌ها و بی‌عدالتی‌هایی که حتی پس از انقلاب ادامه پیدا کرده بود، ساده، شفاف و به زیبایی هرچه بهتر بیان کرده‌است. شفیق حبیب هم در بیشتر سروده‌های خود، از محنت‌ها و محدودیّت‌های هموطنان ستم‌دیده خود سخن می‌گوید و اعلام نارضایتی می‌کند؛ هموطنانی که خونشان ریخته می‌شود و در کشورهای دیگر آواره هستند: «یمتد العشقُ إلی وطنی /.../ اهلی مهدورٌ دمهم فی کل مکان» (حبیب، ۱۹۸۷: ۲۸-۳۲) ترجمه: عشق، تا وطنم گسترش می‌یابد... مردم من، خونشان در همه جا ریخته شده. شاعر در سروده «ماذا أکتب..؟؟» از عدم آزادی بیان در سرزمین خود اعلام نارضایتی می‌کند: «ماذا أکتبُ هذا الاسبوع..؟؟/ ماذا أکتبُ و لسانی مجذومٌ/ و کلامی ممنوعٌ.. ممنوعٌ../ هل أکتبُ عن وطن مفعوج..؟؟/ عن وطن ینزفُ .. ینزفُ/ لا تعرفُ عیناهُ دموع..؟؟/ عن وطن یحرقُ أقدام الغازی/ و بنوه یموتون و قوفاً» (حبیب، ۱۹۸۸: ۲۵ و ۲۶) ترجمه: این هفته چه بنویسم؟ چه بنویسم وقتی زبانم بریده شده و کلام و سخن من ممنوع است ممنوع. آیا از وطن مصیبت دیده‌ام بنویسم؟ از وطنی که از او هماره خون می‌ریزد و خون می‌ریزد و چشمانش اشک را نمی‌شناسد؟ از وطنی که گام‌های متجاوزان را می‌سوزاند و پسرانش ایستاده می‌میرند.

همانند شفیق، سلمان به عنوان شاعری آگاه، وضعیّت حاکم بر جامعه خویش را رصد می‌کند و نیستی‌ها و ناشایست‌ها را گوشزد می‌کند. او در شعر سپید «هزاره آوار»، تقابل دو نوع زندگی را به تصویر می‌کشد؛ یکی، آنهایی که غرق کثافتند و در لجن‌زار غوطه می‌خورند و دیگری کسانی که با فقر و صفا، تنها خدا را دارند. وی، در شعر «زمزمه جویبار» که حالت گفتگو دارد از این که خدیجه با وجود دادن دو شهید از شدت تنگ‌عیشی حتی قادر نیست به زیارت امام رضا (ع) برود، اما شهلا ضمن نادیده انگاشتن هنجارها و رسوم انقلاب، هرماه برای خرید به اروپا می‌رود، بسیار آزرده و ناخرسند است. (کریمی لاریمی، ۱۳۸۸: ۱۱۹ و ۱۲۰) شاعر، در توصیف جامعه امروز خود، چنین می‌گوید: «و امروز بازنشسته‌ای فرتوت/ در پارک‌های سرانجام/ از کار افتاده‌ای مستأصل/ که خمیدگی قامت و حشمتناکش را/ با عصایی جبران می‌کند/ من از اهالی جهان سومم...»

(هراتی، ۱۳۸۷: ۲۲۹)

۲-۴. اعتراض به بی‌داری و بی‌تفاوتی‌ها

اعتراض به کم‌رنج شدن ارزش‌ها، سوءاستفاده‌ها، بی‌توجهی به طبقات محروم و از یاد رفتن ایثار و مجاهدت‌های رزمندگان، از درون‌مایه‌های ادبیات پایداری است که شفیق حبیب و سلمان هراتی به این موارد در اشعار خود پرداخته‌اند به گونه‌ای که زبانشان گاه، لحن تند و سرزنش‌گونه به خود می‌گیرد؛ «سلمان هراتی در بیان بی‌دردی‌ها، ثروت‌اندوزی‌ها، محافظه‌کاری‌ها و سیاست‌بازی‌های شیطنت‌آمیز خودی و بیگانه با زبانی طنزآمیز از پیشتازان بود» (خادمی کولایی، ۱۳۸۵: ۱۵۱) وی، احتکار را که یک رذیله اخلاقی عصرش است، به شدت مذمت و به آن اعتراض می‌کند و در شعر «ترانه‌های بعثت سبز» به غفلت و بی‌توجهی مرفهین اشاره می‌کند: «وقتی جنوب را بمباران کردند/ تو در ویلای شمالی‌ات/ برای حل کدام جدول بغرنج/ از پنجره به دریا/ نگاه می‌کردی؟» (هراتی، ۱۳۸۷: ۵۸) هنر شاعر در کاربرد شمال و جنوب که تقابل دو نوع زندگی مرفهین و فقرا را ترسیم می‌کند قابل تأمل و زیبا است و معنا را غنی و ساختار را زیبا می‌کند. همچنین، شاعر در نکوهش و اعتراض به تبعیض‌ها و محرومیت‌ها می‌گوید: «پس چرا عبد الله فقط کاشتن را بلد است/ و ارباب برداشتن را؟» و در شعر «پاسخ یک نامه» از کسانی که خود را در دفاع از وطن جنگ‌زده کنار کشیدند و جلای وطن کردند سخن می‌گوید. شفیق حبیب هم از امتی که خردورزی را به گوشه‌ای افکنده، به گذشته خود مباحثات می‌کند، زمان حال را در نمی‌یابد و به شراب و هوس مشغول است انتقاد می‌کند و می‌سراید:

«یا أُمَّةٌ تحیا علی ما ض سما ما أنت إلا أُمَّةٌ عجفاء
عودوا إلى العقل السليم و رُشده فالنصرُ یبني برجهُ العقلاء
تحیونَ فی ظلِّ الهوانِ و رُزئه فاذا نطقتم فالكلامُ هراء»
(حبیب، ۱۹۹۴: ۷۴)

ترجمه: ای امتی که در گذشته پرافتخار خود زیست می‌کند. شما فقط امتی بی‌خیر و منفعت هستید. به عقل سلیم و رشد و شکوفایی آن برگردید. برج پیروزی را خردمندان بنا می‌نهند در سایه‌سار زبونی و مصیبت زندگی می‌کنید وقتی لب به سخن باز می‌کنید سخنتان یاوه است. شاعر خود را از اینکه پژواک صدای مردم وقیح و ذلیل باشد مبری می‌کند و می‌گوید:

«لستُ صوتاً لأمّةٍ همها الجنسُ الشّراب
نحنُ للذُّلِّ لبؤرةٌ نحنُ إن أشمست ضباب
(حبیب، ۲۰۰۱: ۶۴)

ترجمه: صدای امی نیستیم که هم و غمش تمایل جنسی و شراب است ما کانون تجمع ذلتیم ما اگر آفتاب شود مهی بیش نیستیم. وی از عرب بودن خود اظهار خستگی می کند؛ از عربی که در برابر امریکا تعظیم می کند و برای وحدت، به خرافه متوسل می شود نه ادب و دین، بیزاری می جوید. در این باره در سروده «الغول و العنقاء...» می گوید:

«تَعَبُ أَنَا بِعُروبتی . تَعَبُ تَغْتَالِنِي الْأَحْزَانُ . . . وَالنُّوبُ
بَاتتَ بِلَادِكْ تَحْتِ مُغْتَصِبِ وَ النَّفْطُ نَارٌ فَيْكُ تَلْتَهَبُ
فَاسْجِدْ لِأَمْرِيكَ وَ زَمْرَتَهَا مِنْ أَنْتَ؟ لَا حَسَبٌ وَ لَا نَسَبُ
حَدِّقْ بِشَمْسِكِ وَ انْتَزِعْ قَدْرًا يَسْمُو . . . فَدَابُّ الْخَائِرِ الْهَرَبُ . . .
الغولُ وَ العنقاءُ وَ حَدَّثْنَا لَا الدِّينُ يَجْمَعُنَا وَ لَا الْأَدَبُ
أَعْرُوبَتِي حَقٌّ يُوْحِدُنَا؟؟ أَمْ أَنَّ كُنْهَ عُرُوبَتِي كَذِبٌ؟»
(حبیب، ۲۰۱۱: ۱۶-۲۰)

ترجمه: «غول و سیمرغ» من از عرب بودن خود ملولم ملول. اندوهها و حوادث سخت پی در پی می کشدم. کشور تو تحت اشغال است و نفت آتشی است که در تو زبانه می کشد. برای امریکا و دار و دسته اش تعظیم کن. تو کیستی؟ بی اصل و نسبی. به خورشیدت خیره شو و سهمی والا برگیر عادت شکست خورده، گریز است. غول و سیمرغ باعث وحدت ماست. دین و ادب ما را دور هم جمع نمی کند. آیا عرب بودنم حقیقتی است که ما را متحد می کند؟ یا عمق عرب بودنم دروغ است؟. وی چنین عرب بی ارزشی را مرده فرض می کند و می گوید:

«طَبْلٌ وَ زَمْرٌ أَيُّهَا الْعَرَبِيُّ! مَا أَنْتَ إِلَّا الْمَوْتُ فِي الْخَشَبِ مَاذَا
هُمُ أَوْرَثُوا ذَلًّا تَتِيهُ بِهِ سَتَوْرَثُ قَادِمَ الْحَقْبِ؟؟»
(حبیب، ۲۰۱۷: ۵۱)

ترجمه: «برطبل بکوب و ترانه بخوان ای عرب! (نی لبک بز و آواز بخوان) تو فقط مرگ بر تابوتی. آن‌ها ذلتی را برایت به ارث گذاشتند که تو در آن سرگردانی. تو برای سال‌های بعد چه به ارث خواهی گذاشت.

۲-۵. بهره‌گیری از نماد و رمز

برای بیان منظور و هدف، همیشه نمی‌توان صریح و شفاف بود. فضای سیاسی، زیبایی لفظی و عوامل دیگر نویسنده را بر آن می‌دارد تا کلام خود را در قالبی که پوشش ابهام و عدم شفافیت دارد بیان کند. نماد، رمز، سمبل، استعاره و... واژه‌هایی هستند که همه، به نوعی از بیان و تعبیر غیرمستقیم گوینده حکایت دارند و معانی و کاربردهای نزدیک به هم دارند. ادبیات پایداری به دلیل ماهیت ظلم‌ستیزی و استبدادستیزی که دارد با نماد، رمز و اسطوره آمیخته است تا بتواند اهداف و مفاهیم مورد نظر نویسنده را بیان کند؛ نماد، عبارت

از چیزی است که نماینده چیزی دیگر باشد «این نماینده بودن نه به علت شباهت میان دو چیز، بلکه از طریق اشاره مبهم یا از طریق رابطه‌ای اتفاقی و قراردادی است.» (پورنامداریان، ۱۳۶۴: ۹) نماد، معادل «رمز» و «سمبل» هم هست و اسطوره، به لحاظ مفهوم و پیام و نیز به لحاظ ساختار و قالب، بیشترین پیوند را با نماد دارد. اسطوره در اصل یک پیام نمادین و نوعی دلالت رمزناک است. (ر.ک: قبادی، ۱۳۸۶: ۱۱۶) به کارگیری نمادها و رمزها، یکی از برجستگی‌های ممتاز شعر ایران و عرب و خصوصاً شعر مقاومت بوده و هست. لازم به ذکر است که «در مورد ادبیات پایداری، آنچه که آن را به استفاده از نماد ناگزیر کرده‌است، نه فقط حاکمیت فضای اختناق، تهدید و ارعاب، که زیبایی، ایجاز و قدرت در رساندن مراد و مقصود بوده‌است.» (سنگری، ۱۳۸۹: ۵۶) سلمان هراتی و شفیق حبیب از رمز و نماد در اشعار خود استفاده کرده‌اند. البته شعر این دو از سادگی، عدم تعقید و پیچیدگی برخوردار است و در اشعار آنها به رمزها و اسطوره‌های پیچیده و دیرپا اشاره نشده‌است؛ در شعر سلمان، «خفّاش» نماد افرادی است که از پذیرش حق سرباز می‌زنند، افرادی که چشم دیدن حقیقت را ندارند، انسان‌های رذل و پست، گمراهان و جاهلان، بخصوص نماد سردمداران رژیم ظلم و ستم: «شگفتا/ در بیکران آفتاب خیز ما/ مگر پشت تاریکی دل‌هاتان/ پنهان مانده باشید/ هیچ خفّاشی/ قلمرو آفتاب را در نمی‌نوردد/ جز به سرانجامی بد» (هراتی، ۱۳۸۷: ۷۴) شاعر، در شعر زیر «فرعونان» را به عنوان نماد ستمگران، کفار، طاغیان، دیکتاتورها، مدعیان اولوهِیّت و ربوبیّت و متکبران به کار برده‌است: «پلیس/ بین گل محمدی و مردم/ دیوار می‌کشد/ و نمی‌داند که/ نیل به بلعیدن فرعونان/ عادت دارد» (هراتی، ۱۳۸۷: ۲۴۷) هراتی، پاییز را به عنوان نماد برای مفاهیم دوری، تنهایی، پژمردگی غم، سکوت و مرگ آورده‌است:

دیدن روی تو آسان نیست آه / کاشکی من داغ هجران داشتم
آه از پاییز سرد ای کاش من / از تو باغی در بهاران داشتم
(هراتی، ۱۳۸۷: ۱۴۶)

او در شعر «هزاره آوار» ترکیب «شب‌نشین» را با مفاهیم مردم دچار خفقان، اهل بدی و گناه، افرادی که تحت ظلم و ستم هستند و انسان‌های غفلت‌زده و گمراه، چنین به کار برده است: «آی شمایان شب‌نشین/ که نغمه قبیحی/ به خوش‌رقصیتان وا می‌دارد/ و تنتان/ گرم مستی جرعه بدبویی است/ که خوک‌های خوش‌سلیقه/ در آن تف کرده‌اند» (هراتی، ۱۳۸۷: ۶۱ و ۶۲)

شفیق حبیب هم دشمنان را با واژه‌هایی نمادین همچون گرگ، سگ، وحشی و... خطاب می‌کند و با نسبت دادن اعمال حیوانی به دشمن آنها را توصیف می‌کند: «کلابُ الغدرِ تنهشی.. کلابُ الغربِ و الدّولار» (حبیب، ۱۹۸۸: ۴۲) و «تأتی جیوشُ الغدرِ و المکرِ/

وحوشاً.. / تحملُ التدمیر.. و التهجیر.. / و التقتیل.. و التنکیل..» (حبیب، ۲۰۰۵: ۵۹) و در عبارت «سأنفخ فی البوق/ حول قلاع و أسوار مهد الضلال/ سأنفخ حتی التصدع» منظور شاعر از بوق، شعر و یا اعلام روز قیامت است و هدف شاعر از درهم آمیختن این مفاهیم ادبی و دینی این است که نور امیدی را ایجاد کند و شعرش چون بوق اسرافیل، جان در جسم‌های مرده بدمد. (بشاره، ۲۰۱۳: ۱۶۴ و ۱۶۵) همچنین شاعر «در عبارت «أنا باق یا فلسطين! اشهدی!! / إنما الزائلُ خضراءُ الدمن» منظورش از «خضراء الدمن» زن زیار و در رویشگاهی بد نمی‌باشد بلکه به نظر می‌رسد که منظور شاعر، سیاست ظلم و ستمی است که سعی می‌کنند آن را زیبا جلوه دهند» (عامر، ۲۰۱۳: ۱۸۰) در واقع شاعر می‌خواهد بگوید منی که ریشه‌ام در خاک است همیشه هستم و سبزه‌های خرگاه هستند که زود رشد می‌کنند و از بین می‌روند. بنابراین من در سرزمین خود ماندگار هستم و متجاوزان رفتنی هستند. عبارت «خضراء الدمن» علاوه بر اینکه سخن پیامبر (ص) در مورد زن زیار و در رویشگاه بد را یادآوری می‌کند مانند عبارت خوک‌های خوش سلیقه و خوش رقصی و... در شعر سلمان نشان می‌دهد که هر دو شاعر اعتقاد دارند دشمن، مکر، حيله، ترفندها و... خود را به صورتی زیبا و فریبنده عرضه می‌کند که لزوم هوشیاری ملت و حکام را در برخورد با آنها می‌طلبد.

۳. نتیجه‌گیری

شعرای ایران و فلسطین از جمله شفیق حبیب و سلمان هراتی، درون‌مایه‌های پایداری را در اشعار خود منعکس کرده‌اند که این انعکاس به دلیل تفاوت ویژگی‌های فردی دو شاعر و شرایط حاکم بر دو کشور با هم تفاوت‌هایی هم دارد؛ هر دو شاعر وطن خود را عاشقانه و عارفانه دوست داشته و مظاهر دینی را در این عشق متجلی کرده‌اند. البته جنس اشتیاق شفیق به وطن به خاطر زندان و تبعید، با سلمان که این دو را تجربه نکرده است متفاوت است. شفیق و سلمان در القای امید، امید به کودکان، و آمیختن امید و انتظار شباهت زیادی دارند اما گستره جنگ در فلسطین بی‌دفاع باعث شده، شفیق، تحدی و تهدید دشمن را در اشعار خود بگنجانند. هر دو شاعر از وضعیت نامطلوب حاکم بر سرزمین خود و فراموشی ارزش‌ها انتقاد کرده و لب به اعتراض گشوده‌اند که در این زمینه، شفیق صریح‌تر عمل کرده است. با توجه به شرایط متفاوت حاکم بر دو سرزمین ایران و فلسطین در دوره زندگی دو شاعر، شفیق با لحنی اعتراضی، حکام عرب و دشمنان خارجی را آماج انتقادهای خود قرار می‌دهد در حالی که سلمان، رهبر و حاکم سرزمین خود را ستوده و ایشان را ملجأ فتح و امید می‌داند. با وجود انتقاد و اعتراض صریح دو شاعر، فضای سیاسی، زیبایی لفظی و...

این دو شاعر را همچون دیگر شعرا بر آن داشته که گاهی به جای اشاره مستقیم، نمادها را به کار ببرند.

کتابنامه

- پورنامداریان، تقی. (۱۳۶۴). *رمز و داستان‌های رمزی در ادب فارسی*. تهران: نشر علمی و فرهنگی.
- حبیب، شفیق. (۱۹۷۶). *مأساة القرن الضلیل*. الناصره: مطبعة واو فست الحکیم.
- حبیب، شفیق. (۱۹۸۰). *دروب ملتبه*. الناصره: مطبعة واو فست الحکیم.
- حبیب، شفیق. (۱۹۸۱). *وطن... و عبیر... الناصره*: مطبعة واو فست الحکیم.
- حبیب، شفیق. (۱۹۸۷). *أحزان المراكب الهائمه*. الناصره: مطبعة واو فست الحکیم.
- حبیب، شفیق. (۱۹۸۸). *الدم و المیلاد*. الناصره: مطبعة واو فست الحکیم.
- حبیب، شفیق. (۱۹۹۲). *لیکون لکم فی سلام*. الناصره: مطبعة واو فست الحکیم.
- حبیب، شفیق. (۱۹۹۴). *آه... یا أسوار عتک!*. الناصره: مطبعة واو فست الحکیم.
- حبیب، شفیق. (۲۰۰۱). *صارخ فی البریة*. الناصره: الحکیم للطباعة والنشر.
- حبیب، شفیق. (۲۰۰۵). *أنا الجانی*. الناصره: الحکیم للطباعة والنشر.
- حبیب، شفیق. (۲۰۱۷). *مأمر العنب، القدس: دارالجندی للنشر و التوزیع*.
- خادمی کولایی، مهدی. (۱۳۸۵). *آشنای شالیزار (پژوهش در زندگی و شعر سلمان هراتی)*. ساری: شفلین.
- سنگری، محمدرضا. (۱۳۸۰). *نقد و بررسی ادبیات منظوم دفاع مقدس (دوره سه جلدی)*. تهران: پالیزبان.
- سنگری، محمدرضا. (۱۳۸۹). *ادبیات دفاع مقدس (مباحث نظری و شناخت اجمالی گونه های ادبی)*. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس.
- شفیعی، سید ضیاء الدین. (۱۳۷۳). *سرود مرد غریب (یادنامه سلمان هراتی)*. تهران: حوزه هنری.
- صالح، محسن محمد. (۱۳۹۴). *قضیه فلسطین پیشینه تاریخی و تحولات معاصر*. مترجمان صابر گل عنبری، یوسف رضازاده. تهران: مرکز آموزش و پژوهش های بین المللی. چاپ اول.
- قبادی، حسینعلی. (۱۳۸۶). *آیین آینه، سیر تحول نمادپردازی در فرهنگ ایرانی و ادبیات فارسی*. تهران: نشر آثار علمی دانشگاه تربیت مدرس.
- کریمی لاریمی، رضا. (۱۳۸۸). *جلوه های ادبیات پایداری در سروده های شاعران مازندرانی*. ساری: مرکز انتشارات توسعه علوم.
- مکارمی نیا، علی. (۱۳۸۳). *بررسی شعر دفاع مقدس*. تهران: ترفند.

- هراتی، سلمان. (۱۳۸۷). *مجموعه کامل شعرهای سلمان هراتی*. چاپ سوم، تهران: دفتر شعر جوان.
- عامر، نور. (۲۰۱۳). «الفن و الالتزام فی شعر شفیق حبیب». *شفیق حبیب فی مرایا النقد*. القاهرة: شمس للنشر و الاعلام.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی